

ELS COSIDORS DE VASOS DE L'ESPADÀ

Un ofici d'un passat encara pròxim

Òscar Pérez Silvestre

Tots anàvem més alertats que un gos rastrejant la caça i, res, marxàvem en la columna per la carretera [prop de Vilar de Canes], quan, contra unes figueres que hi havia a la vora, vam vore uns vasos, o ruscs d'abelles de mel» (fet referit al 1870).

Gaetà HUGUET SEGARRA, *Els valencians de secà. Estampes velles del Maestrat* (1969).

Parlar de la serra d'Espadà i de la seua història és portar al present un dels productes que la natura ha oferit a l'ésser humà al llarg dels segles d'ocupació i explotació d'aquest territori situat entre les comarques de la Plana Baixa, l'Alt Palància i l'Alt Millars. Ens referim al suro, evidentment. Almenys des d'època islàmica tenim constància escrita i arqueològica de l'extracció i ús d'aquest recurs natural que s'obté de la surera.

Al seu torn, si parlem del suro d'aquesta serra, ens obliguem a tractar d'altres productes derivats o que s'han aprofitat de les seues propietats: la fabricació de taps, flotadors i geladores, l'aplicació com a aïllants per a la construcció des d'èpoques antigues i la confecció de vasos o ruscos destinats a la producció de mel, bàsicament. De fet, el suro forma part de l'univers simbòlic d'aquests pobles, i encara hui defineix una part d'una economia regional de tipus familiar molt localitzada que es dedica sobretot a l'obtenció de taps o d'aglomerats per a usos diversos (plaques, aïllants...).

Just dels vasos i de les mans que els feren parlarem hui. A la serra, com en altres contrades del nord del País Valencià i de l'àrea tortosina, es coneixen amb el nom de *vasos*

Desabellador i vasos procedents d'Eslida, de l'apicultor Paco Doñate.

els ruscos fabricats amb la salefa (o peces de suro). En altres llocs on no abunda aquesta matèria podien fer-se amb un tros de soca buida o buidada, amb fustes planes, amb fils de savina, vímetes o esparts teixits a tall de pollera i empastifats amb excrements de vaca i fang, de canyes, de fang cuit o també en forma d'armaris d'obra, i rebien noms diversos com ara rusc, gaiola, casera, arna, buc o abell. En definitiva, l'ésser humà va tractar de domesticar i de fer seu el treball de les abelles reproduint, pam amunt o avall, l'hàbitat natural d'aquests insectes que solen instal·lar-se en soques fofes o en espais buits de les penyes per a protegir la colònia de les inclemències de l'oratge o d'altres animals.

Així doncs, les característiques del suro (aïllant, flexible, elàstic, impermeable a líquids i gasos, re-

sistent a la degradació, lleuger però resistent alhora, extret d'una peça o en diverses) oferien una bona matèria primera a l'apicultura. No sabem del cert quan començaren a emprar-se, però se sap que almenys dins la cultura romana peninsular eren ben valorats i útils els vasos de suro (*vasa mellaria*). L'agrònom romà Columel·la, autor de l'obra *De re rustica* (segle I dC), els esmenta en el llibre IX (capítol VI), titulat «De vasis alveorum probandis», i no dubta a considerar-los els més adequats perquè deixen entrar menys el fred a l'hivern i la calor a l'estiu; són just les mateixes raons que donaren els tractadistes posteriors i les que ens donen els apicultors actuals que els han fet servir. Sembla, doncs, que se'n feia un ús continu en aquelles regions on hi havia suro, i que se'n exportaren a manta per les qualitats estables i durables que presentaven.

Més avall ja parlarem de la crisi a partir dels anys cinquanta del segle XX, una crisi lenta i anunciada amb l'expansió progressiva del rusc mòbil de fusta, de fabricació industrial, la transhumància més intensiva, la professionalització dels apicultors i els avanços tècnics sobre la matèria.

EL PROCÉS DE FABRICACIÓ I LA VENDA

Actualment la gent més gran recorda aquella professió amb el nom de «cosidors de vasos» o bé diuen que «en tal cosia vasos». L'acció de cosir, però, és només una part d'un procés més laboriós que explicarem ara mateix.

Sabem que a la serra d'Espadà es fabricaren vasos, sobretot a les localitats d'Eslida, Villamalur, Xova i Almedíxer, les tres darreres situades a les comarques de parla castellana de la serra. Coneixem els noms dels faedors dels segles XIX i XX, que solien pertànyer a nissagues especialitzades en aquesta aplicació del suro, però no era habitual que es dedicaren en exclusiva a cosir-ne. La majoria eren

agricultors, i d'altres eren apicultors a temps parcial. Pel que fa a la procedència del suro, en alguns casos les sureres eren de propietat familiar i en altres es comprava dins el terme o als pobles veïns.

A l'hora d'extraure'l de l'arbre (entre els mesos de maig i agost, però sempre depenent de les zones i de la saba de cada any), ja se solia triar *in situ* quins exemplars eren més adequats i es tallaven a mida per tal d'apartar la safeia i aprofitar el treball que es feia a la muntanya. A les portes de la tardor-hivern, en acabar algunes de les collites de secà com la garrofa o l'ametla, es dedicaven a confeccionar els vasos als tallers familiars, habilitats amb una caldera per a bullir el suro i un lloc més fresc per a conservar les peces humides i en condicions després de ser escaldades.

El suro, tot i tindre una forma més o menys cilíndrica des de l'arbre, era bullit per a fer-lo més flexible, augmentar-lo de volum i donar-hi una forma més redona. En algunes zones també suberícoles, com ara Portugal, Galícia i Astúries, també es feien ruscos de suro, però era cru, és a dir, directe de la surera i

sense bullir, aprofitant fins i tot la capa externa anomenada suro patró o pelegrí. Un tractadista del segle XVII, Jaime Gil, recomana, com els clàssics Varro i Columel·la, l'ús del suro en aquelles zones on n'hi haja, i deia que «*mejores si son los corchos de solana que de ombría. Mas advierto que sean las tales cortezas sin cozer, o quemar; porque de esta suerte están menos sujetas a corrupción, son más fuertes, duran más y son más limpias, y en ellas no se engendrará tan fácilmente la tiña, o mota, o gusano (que todos esos nombres tiene, en diversas partes) y es la enfermedad más peligrosa y común para la abeja*» (*Perfecta y curiosa declaración de los provechos grandes que dan las colmenas bien administradas y alabanças de las abejas*. Saragossa, 1628, p. 14). Siga com siga, amb el suro tractat en aigua calenta s'aprofitava per a eliminar els possibles fongs i insectes que hi niaven i per a pelar-li la corfa externa més irregular i llenyosa (les esquesnes) amb una ferramenta de grans dimensions anomenada espasa, que s'agafava amb les dues mans. Bullint-lo, a més, sembla que en unflar-se es tapaven les possibles vies de llum, enemic natural de l'eixam.

Quan es treia el suro de la caldera es lligava i es guardava enrotllat a la cambra més fresca del taller, per tal que mantinguera el grau d'humiditat i l'elasticitat que necessitarien després per a dominar-lo millor. El pas següent era casar les peces de safeia quan en feien falta dues o més per a compondre el vaso, que solia tindre uns 60 x 32 cm, i per a això les escampaven al terra (*casament del suro*). Tot seguit treballaven les juntes en disminució cap a l'interior i li cosien la costura o costures, amb l'ajuda d'un punxó, amb fils extrets de rebrotims de savina (també bullits i enroscats) procedents de la zona d'Alcubles i Osset (comarca dels Serrans). Per tal que guardara la forma circular i, per tant, l'estabilitat i també una certa estètica, es posaven 8 o 10 canyetes encreuades a les boques. Una de les boques quedaria descoberta i faria de base, i a l'altra, la

Diverses publicitats extretes de les guies comercials de Castelló dels anys vint.

que quedava a la part superior, se li clavava un tabac o tapanda de suro pla amb estaquetes fetes habitualment de canya, encara que també podien ser de ginebre, pi melis o de savina, o, més recentment, amb claus metàl·lics. Amb algun ganivet ben esmolat i adequat per al treball del suro s'ajustava el tabac i se li feia la forma circular que necessitava cada vaso, amb una disminució que evitaria l'entrada d'aigua a l'interior. El darrer pas del procés era refinar-ne (afaitar) les parets amb un ganivet, acció que en els últims anys es feia amb l'ajuda del paper de vidre.

Aquest era el procés que seguia el faedor, que al cap d'un dia podia deixar-se'n acabats dos o tres a tot estirar si treballava a plena dedicació. Depenent de la grossària i de la qualitat del suro, i també de la quantitat de costures que li havien de fer, els fabricants els classificaven en classes de cara a la venda; diversos testimonis ens han parlat de fins a tres categories, que eren venudes a preus diferents depenent de l'època.

Fins ací arribava el treball manual dels *vaseros*; posteriorment, el comprador s'encarregava de marcar-los amb el seu signe personal per a identificar-los i obria una piquera a uns pocs centímetres de la base, obertura per la qual entraven i eixien les abelles. A més, a un pam de la part superior feien dos o tres forats més menuts per a intro-

duir-hi les *agulles* (pals fins de fusta resistent, com pot ser d'olivera o lledoner) que punxaven i subjectaven la bresca. A la part central del rusc se situaven uns pals o fustes en creu que també ajudarien a suportar les bresques. Altres complements que podien fer-hi els propietaris eren el reforçament del vaso perquè durara més, amb una anella de ferro fixada a la boca inferior, tan gran com la circumferència de cada rusc; alguns posaven una anella menuda al centre del tabac per tal de transportar-lo millor i per a passar-hi una cadena, amb la intenció d'evitar-ne el furt.

Una altra modalitat de vasos de suro destinats a l'apicultura eren els desabelladors, de dimensions menors (uns 52 cm d'alt x 28 cm de diàmetre) i sense piquera, usats per a eixamenar les abelles a l'hora d'extraure la mel o bé per a traslladar-les a un altre rusc amb la intenció de fundar altres colònies.

L'eixida habitual d'aquests artefactes eren els apicultors de la contrada o de la rodalia, però sobretot els masovers de la Plana de l'Arc, l'Alcalatén, el Maestrat i els Ports, zones productores de mel per tradició. Alguns fabricants també en venien a les zones més pròximes de Terol, o fins i tot a Aiora, on era molt apreciat aquest material. Més enllà dels encàrrecs directes, que solien fer-se per correspondència o visitant el poble i

comparant preus, molts faedors feien viatges a les fires agrícoles de Cabanes, Albocàsser o Atzeneta del Maestrat amb el carro carregat de vasos. De vegades hi havia intermediaris relacionats amb el suro que en compraven i contribuïen a escampar-los per zones més allunyades (l'Horta, per exemple). Alguns testimonis gràfics i orals ens han mostrat fins i tot la presència de bucs de suro a Castelló de Rugat, Quatretonda, a la zona d'Alpont o a les comarques meridionals de Catalunya, més explicables per la venda i revenda de bucs i d'eixams que no per la transhumància.

LA CRISI D'UN SECTOR TRADICIONAL

La introducció dels nous avanços en l'apicultura durant el segle XIX, procedents sobretot de les investigacions de l'americà Langstroth (1851), del francès Dadant i del suís Layens, va produir progressivament l'expansió de les caixes de fusta de fabricació industrial. Si bé encara hem trobat cosidors de vasos redons i quadrats que han treballat a Eslida temporalment per al comerç fins a la dècada del 1970, sembla que el retrocés era imparable i innegable cap als anys cinquanta i seixanta del segle XX, quan deixen de treballar la majoria dels tallers tradicionals de tipus familiar.

Jordi Aixalà Basora
Artesà d'instruments de música tradicional

Apartat de correus 63
Email: jaixala@wanadoo.es
Tels. 977 33 35 36 - 696 61 30 81
43330 Riudoms (Baix Camp)

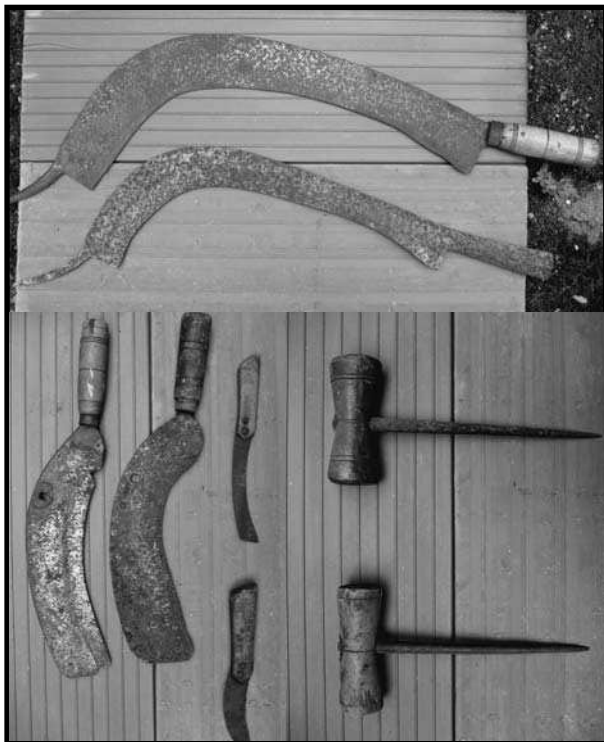

Baronia de la Guaita

Canyes per instruments

Apartat de correus 105
46530 Puçol (l'Horta)
Mòvil 630 54 67 50
baroniadelaguaita@yahoo.es

Canyes per a: Dolçaina, Gralla, Tarota, Sac de gemecs, Trompa aragonesa, gaites.
Instruments de canya: Picacanyes, guiro, nu-nut, etc...

*Eines emprades
en l'elaboració
dels vasos: espases,
ganivets i punxons.*

Podem avançar que els últims anys daurats del rusc de suro a la serra d'Espadà va ser la dècada del 1920, ja que en els 30 trobem els primers tallers de fusteria que han assumit la fabricació de caixes del tipus Layens —per exemple, el model «Fecunditas», fabricat a Eslida a principis dels anys trenta amb fusta i suro per Manuel Jaime Sorribes (1882-1963), fuster de professió i home atent a les novetats que exhibien les fires espanyoles especialitzades. També durant la postguerra fou una dedicació amb algunes possibilitats econòmiques, perquè el rusc de fusta mòbil encara no s'havia implantat a tot arreu i era més car, encara que ja tenia una aura de prestigi real indubtable.

Hem indagat sobre el possible conflicte econòmic que s'hi podia haver suscitat entre cosidors de vasos i fusters, però cap de les persones entrevistades no ho ha entès així. De fet, tot i ressaltar alguns dels avantatges dels vasos com a bons criadors d'abella, tant els apicultors com els *vaseros* reconeixen tot d'una que la productivitat no es pot comparar, ja que el buc de suro solia produir menys mel, a banda d'altres factors com la comoditat a l'hora de transportar-

les i tallar-les o les poques possibilitats d'inspecció sanitària que ofereixen els vasos. A més a més, alguns faedors amb més vista van completar la seua renda fent d'intermediaris en la venda de ruscos de fusta, alhora que anaven tancant l'etapa del de suro.

Adés hem vist les opinions encontrades sobre si calia bullir el suro o no. El 1876, tot i no parlar-se encara massa a l'Estat espanyol del doble model fix i mòbil, el metge i cirurgià Ignacio Redondo, en l'obra publicada a Madrid *Apicultura o Tratado de las abejas y sus labores...*, deia que, per la seua porositat, els de suro eren nocius per a la producció de mel, afirmació que trencava una llarga tradició des dels autors clàssics romans. El debat sobre els materials més adients va continuar, però en les obres especialitzades publicades a partir del 1900 es para més atenció als avantatges del model mòbil respecte del fix, el qual solen considerar primitiu, defectuós, poc recomanable i fins i tot desastrós (Domingo Massuet, H. Hamet, J. Guaber, José T. Trigo...).

Amb aquestes prescripcions dels especialistes, l'elaboració de ruscos

fixos de qualsevol matèria quedava tocat de mort, i també els de suro, que encara tindrien prou acceptació a les zones masoveres fins a ben entrat el segle XX, sobretot en aquells productors més modestos no professionalitzats que els explotaven per a consum propi o com a complement de l'economia familiar. Hui, si algun apicultor professional manté algun vaso, és pel plaer de l'artesania i per tocar l'abella i la mel d'una altra manera, a l'estil d'aquells que els ensenyaren l'ofici, o bé com a pas previ abans de passar l'eixam al rusc definitiu de fusta.

UN PASSAT MOLT PRESENT

Si viatgeu als pobles de la serra d'Espadà que hem esmentat, atureu-vos i pregunteu a alguna persona d'edat avançada, o també mitjana. Demaneu-los pels vasos i veureu com de presents que els tenen, ja siga per experiència directa o simplement perquè els tenen dins del seu imaginari personal, compartit per la col·lectivitat. Fins no fa massa es podien trobar pels carrers, reutilitzats com a testos per a plantes.

En els darrers anys, amb la presència del Centre de Visitants de la Serra d'Espadà instal·lat a Eslida i l'interès del Museu del Suro de Palafrugell i de la Universitat Jaume I de Castelló, sobretot a partir del treball del professor d'Història Contemporània Javier Soriano, van consolidant-se algunes labors de recuperació històrica, de revaloració dels oficis i de difusió de les pràctiques suberícoles del territori. Treballar el passat i dignificar-lo és també una bona manera d'augmentar l'autoestima d'uns pobles que al llarg del temps han sentit la necessitat d'emigrar quan el lloc on havien nascut no els satisfieia l'horitzó personal d'expectatives. Aquest breu article, embriat d'un altre en procés més extens i detallat, vol ser una aportació en aquest sentit.